

ПРЫНЦЫПЫ СУПАСТАЎЛЯЛЬНАГА АПІСАННЯ АФАРЫСТЫЧНАЙ ПАРЭМІЯЛОГІІ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ

This work was supported by the Prague branch of the Research Support Scheme of the Open Society Support Foundation, grant No.: 148-2000

Існуючыя супастаўляльныя даследаванні афарыстычнай парэміялогіі розных моў вельмі рэдка праводзяцца ў тэрмінах лінгвістыкі, і яшчэ радзей маюць тыпалагічны характар. Нешматлікія параўнальныя апісанні афарыстычных парэмій (альбо афарызмаў) беларускай і рускай моў вызначаюцца прыватнай праблема-тыкай, скіраваны на рэпрэзентацыю пераважна структурных і семантычных падабенстваў, абумоўленых агульным паходжаннем моў. Афарыстычныя парэміі ніколі не былі ні асобным аб'ектам тэарэтычнай лінгвістыкі, ні прадметам супастаўляльна-тыпалагічнага вывучэння роднасных моў, у прыватнасці беларускай і рускай.

Гіпотэза супастаўляльнага апісання афарыстычнай парэміялогіі беларускай і рускай моў заключаецца ў тым, што ў структуры і семантыцы афарызмаў роднасных моў павінна быць болей разыходжанняў, чым падабенстваў. Пры гэтым у саміх фондах парэміялагічных адзінак роднасных моў павінна назірацца больш генетычных падабенстваў, чым разыходжанняў.

Існуючыя тыпы разыходжанняў павінны характарызавацца рознымі колькаснымі паказчыкамі і мець розную значнасць для кожнай з моў. Разам з тым, падабенствы і разыходжанні павінны колькасна супадаць у складзе як „парэміялагічнага мінімуму” (гэсп. афарызмаў, вядомых усім носьбітам дадзенай мовы), так і „асноўнага парэміялагічнага фонду” (гэсп. сукупнасці афарызмаў, што застаюцца зместава актуальнымі для носьбітаў мовы на працягу некалькіх апошніх стагоддзяў). Пры гэтым склад адзінак „парэміялагічнага мінімуму”

і „асноўнага парэміялагічнага фонду” павінен істотна адрознівацца ў кожнай з моў.

Структурная і семантычная спецыфіка афарыстычнай парэміялогіі розных моў, на нашу думку, абумоўлена іх нацыянальна-культурнай своеасаблівасцю і не залежыць ад ступені роднасці дадзеных моў. Спецыфіка ж структуры і семантыкі афарызмаў блізкароднасных моў павінна выяўляцца перш за ўсё (а) у розных спосабах адлюстравання аднаго і таго ж абагульненага значэння на лексічным, марфалагічным і сінтаксічным узроўнях, (б) у наяўнасці розных прататыпаў і/або спосабаў пераасэнсавання агульнага значэння (ці асобных лексічных кампанентаў) афарыстычных парэмій, а таксама (в) у спосабах і выбіральнасці адлюстравання ў іх нацыянальнай „карціны свету”.

Галоўная ідэя супастаўляльнага апісання афарыстычнай парэміялогіі беларускай і рускай моў заключаецца ў тым, каб на аснове арыгінальнай метадыкі вылучыць і сістэматызаваць падабенствы і разыходжанні ў структуры і семантыцы афарызмаў беларускай і рускай моў, вызначыць канкрэтныя структурныя і семантычныя асаблівасці афарыстычных парэмій кожнай з моў, якія выпадаюць з-пад увагі пры іх паасобным вывучэнні. Для гэтага неабходна вызначыць колькасць міжмоўных структурных і семантычных падабенстваў і разыходжанняў афарызмаў у складзе адзінак „парэміялагічнага мінімуму” і „асноўнага парэміялагічнага фонду” беларускай і рускай моў і на гэтай падставе ранжыраваць міжмоўныя падабенствы і разыходжанні па ступені іх значнасці для ацэнкі блізкасці vs. аддаленасці дадзеных моў на афарыстычным узроўні, а таксама для ацэнкі ўдзельнай вагі нацыянальна-культурнага кампанента ў афарыстычнай парэміялогіі кожнай з моў. Асноўнае пытанне – наколькі спецыфічныя структура і семантыка афарызмаў беларускай і рускай моў, у чым канкрэтна выяўляецца гэтая спецыфіка і наколькі яна дэтэрмінаваная генетычнай блізкасцю vs. аддаленасцю моў.

Паколькі параўнальна-тыпалагічны аналіз афарыстычнай парэміялогіі блізкароднасных моў робіцца ўпершыню, вельмі важным з’яўляецца праблема вызначэння метадыкі даследавання.

Параўнальнае апісанне афарыстычнай парэміялогіі беларускай і рускай моў грунтуецца на супастаўляльным метадзе і вядзецца ў кірунку „ад зместу да формы”. Асновай любога супастаўляльнага даследавання моў з’яўляецца ўяўленне аб эквівалентнасці тых моўных аб’ектаў, якія параўноўваюцца. Пад „эквівалентнасцю” разумеецца тое, што семантычных кампанентаў, якія адлюстроўваюць ідэнтычны сэнс у тых мовах, што супастаўляюцца. Тыпалагічнае даследаванне, акрамя гэтага, патрабуе наяўнасці падставы для параўнання (у якасці такой падставы выступаюць спецыяльна распрацаваныя тэарэтычныя уяўленні аб афарызме як намінацыйнай адзінцы мовы vs. маўлення), адпаведнасці прынцыпам параўнальнасці (роўную ступень вывучанасці афарыстычнай

парэміялогіі тых моў, што супастаўляюцца, і вызначэнне ў іх падобных з'яў), сістэмнасці (разумення мноства афарыстычных адзінак мовы як яе падсістэмы), сінхроннасці, уліку ступені роднасці дадзеных моў і г.д.

Вельмі важным у супастаўляльных даследаваннях з'яўляецца выбар моўнага матэрыялу, колькасна і якасна дастатковага для атрымання значных вынікаў. У якасці такога матэрыялу пры параўнанні структуры і семантыкі афарызмаў роднасных моў можа быць выкарыстаны адзінкі „парэміялагічнага мінімуму” і „асноўнага парэміялагічнага фонду”, у якіх, на нашу думку, павінны быць адлюстраваны ўсе асноўныя структурныя і семантычныя асаблівасці афарыстычнай парэміялогіі дадзеных моў.

У сувязі з гэтым паўстае праблема вызначэння складу „парэміялагічнага мінімуму” і „асноўнага парэміялагічнага фонду” ў беларускай і рускай мовах. Гэтая праблема часткова вырашана для рускай мовы, „парэміялагічны мінімум” якой ужо вызначаны, дзякуючы вядомаму „парэміялагічнаму эксперыменту” Р. Л. Пермякова (гл. Пермяков 1971 і 1988). Галоўнымі недахопамі яго правядзення з'яўляецца, па-першае, рэгіянальная абмежаванасць (інфармантамі былі пераважна жыхары Масквы і Маскоўскай вобласці), па-другое, недастатковая ўзроставая, сацыяльная, прафесійная і інш. стратыфікаванасць інфармантаў, і патрэцяе, акцэнтаваны характар эксперыменту (суб'ектыўны адбор даследчыкам тых парэмій, якія інфарманты павінны былі ведаць альбо не ведаць). Менавіта таму „парэміялагічны мінімум” рускай мовы будзе мэтазгодным вызначыць яшчэ раз.

Прапанаваную Р. Л. Пермяковым методыку „парэміялагічнага эксперыменту” трэба скарыстоўваць з неабходнымі ўдакладненнямі. У прыватнасці, „парэміялагічны эксперымент” варта праводзіць не толькі ў сталіцы, але і ў іншых буйных гарадах, а таксама ў сельскай мясцовасці. Інфарманты павінны быць рознага ўзросту, розных прафесій, рознага сацыяльнага статусу і рознай ступені адукаванасці. Трэба таксама абавязкова ўлічваць і розную моўную кампетэнцыю інфармантаў. Для павелічэння дакладнасці і аб'ектыўнасці вынікаў эксперыменту ў яго трэба ўключыць яшчэ два этапы – „неакцэнтаванае анкетаванне” і „асацыяцыйны эксперымент”, накіраваныя на выяўленне актыўнага запasu афарыстычных парэмій у моўнай свядомасці індывіда.

Выкарыстанне ў якасці матэрыялу для супастаўляльнага аналізу толькі адзінак „парэміялагічнага мінімуму” беларускай і рускай моў відавочна недастаткова. „Парэміялагічны мінімум” можа і не адлюстроўваць усе магчымыя структурныя і семантычныя тыпы афарызмаў у кожнай з дадзеных моў, паколькі якасна абмежаваны моўным матэрыялам, зместава актуальным толькі ў той ці іншы перыяд развіцця пэўнай мовы, і шмат у чым абумоўлены экстралінгвістычнымі фактарамі (разнастайнымі сацыяльнымі катаклізмамі, зменаў светапоглядных парадыгм і г.д.). Менавіта таму неабходна параўнанне адносна ўстойлівых

у дыяхраніі афарызмаў, адлюстраваных у „асноўным парэміялагічным фондзе”, які па свайму складу, насуперак меркаванню Р. Л. Пермякова, не павінен супадаць з „парэміялагічным мінімумам” (гл. Іванов 2001).

Катэгарыяльнай прыкметай адзінак „асноўнага парэміялагічнага фонду” трэба лічыць іх зместавую актуальнасць для носьбітаў мовы (а гэта значыць і ўжывальнасць) на працягу як мінімум двух-трох апошніх стагоддзяў. Таму эмпірычным крытэрыем уключэння той ці іншай афарыстычнай парэміі ў склад „асноўнага парэміялагічнага фонду” будзе з’яўляцца яе фіксацыя як у найбольш ранніх, так і ў сучасных парэміяграфічных крыніцах. Пры гэтым непазбежна вырашэнне, прынамсі, дзвюх вельмі сур’ёзных праблем, першая з якіх звязана з абмежаваннем сустракаемасці той ці іншай афарыстычнай парэміі ў найноўшых крыніцах (гэсп. другой паловы XX стагоддзя), а другая – з наяўнасцю вялікай колькасці структурных мадыфікацый аднаго і таго ж афарызма ў розных гістарычных перыяды развіцця мовы.

Адсутнасць фіксацыі той ці іншай афарыстычнай парэміі ў наш час можа сведчыць як аб яе выхадзе з ужывання ўвогуле, так і аб яе выхадзе толькі з актыўнага запасу парэміялагічных адзінак дадзенай мовы. У гэтым сэнсе „асноўны парэміялагічны фонд” зручна мадэляваць у выглядзе палявой структуры, якая мае ў дыяхранічнай перспектыве сваё ядро і сваю перыферыю. Асноўнымі крыніцамі фактычнага матэрыялу пры вызначэнні ядра „асноўнага парэміялагічнага фонду” дадзенай мовы могуць быць толькі тыя парэміяграфічныя крыніцы, якія з’яўляюцца найбольш рэпрэзентацыйнымі як па колькасці, так і па прычыпах адбору адзінак, і дакладна адлюстроўваюць стан мовы ў розных перыяды яе гісторыі.

Структурныя мадыфікацыі аднаго і таго ж афарызма трэба кваліфікаваць як „дыяхранічную парадыхму”, дэтэрмінаваную нязменнасцю яго зместу на ўсім працягу развіцця дадзенай мовы. Пры гэтым знешняя форма афарызма можа змяняцца, але толькі неістотна, не дасягаючы той мяжы, калі парушаюцца семіялагічныя суадносіны яго плана выражэння і плана зместу (як у дыяхраніі, так і ў сінхраніі).

Пры вызначэнні „асноўнага парэміялагічнага фонду” беларускай мовы неабходна выкарыстаць усе вядомыя на сённяшні дзень парэміяграфічныя крыніцы (у тым ліку і архіўныя). Зыходным пунктам пры гэтым будзе першы ў славянскім свеце друкаваны зборнік „*Proverbiorum polonicorum*” (Rysiński 1618), выданы на польскай мове з лацінскімі каментарыямі адным з выбітных асветнікаў канца XVI – пачатку XVII стагоддзя Саламонам Рысінскім. З 1800 адзінак, прадстаўленых у першым выданні зборніка, каля 300 прыказак сустракаецца ў фундаментальным зборніку М. Федароўскага „*Lud białoruski na Rusi Litewskiej*” (Federowski 1935), а ўсяго да пачатку XX стагоддзя, мяркуючы па матэрыялах збораў І. Насовіна „*Сборникъ бѣлорусскихъ пословиць*” (Носовичъ

1874) і інш., захавалася больш за 500 адзінак, шмат з якіх, паводле зборніка Ф. Янкоўскага „*Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы*” ([1957] 1992), актыўна ўжываюцца ў беларускай мове і па сённяшні дзень.

Акрамя гэтага, пры супастаўленні парэміялагічных сістэм любых дзвюх моў трэба спярша даць адказ, прынамсі, на два істотныя пытанні. (1) Неабходна дакладна вызначыць, якія менавіта афарыстычныя парэміі ў гэтых дзвюх мовах увогуле можна параўноўваць. (2) Высветліць, наколькі тыя афарызмы, што параўноўваюцца, супадаюць у фармальным (гэсп. лексічна-граматычным) плане і паводле зместу.

Пры першым жа поглядзе на парэміялагічныя сістэмы любых дзвюх моў у аспекце супастаўлення зместу і формы адпаведных адзінак, вельмі лёгка заўважыць, што існуе ўсяго толькі 9 тыпаў іх міжмоўных падабенстваў і разыходжанняў, заснаваных на поўным альбо частковым супадзенні альбо адпаведна несупадзенні семантыкі і лексічна-граматычнай структуры афарызмаў. У ходзе даследавання выяўлена, што парэміялагічныя сістэмы любых дзвюх моў у аспекце супастаўлення і зместавага, і фармальнага планаў парэмій могуць у розных мовах: (1) супадаць цалкам паводле зместу і не супадаць па лексічна-граматычнай структуры; (2) супадаць цалкам паводле зместу і толькі часткова па лексічна-граматычнай структуры; (3) супадаць цалкам як паводле зместу, так і па лексічна-граматычнай структуры; (4) супадаць толькі часткова паводле зместу і не супадаць па лексічна-граматычнай структуры; (5) супадаць толькі часткова як паводле зместу, так і па лексічна-граматычнай структуры; (6) супадаць толькі часткова паводле зместу і цалкам па лексічна-граматычнай структуры; (7) не супадаць як паводле зместу, так і па лексічна-граматычнай структуры; (8) не супадаць паводле зместу, але супадаць часткова па лексічна-граматычнай структуры; (9) не супадаць паводле зместу, але супадаць цалкам па лексічна-граматычнай структуры. На гэтай падставе праведзена параўнанне 700 рускіх прыказак і прымавак і звыш 9000 беларускіх (параўн. Иванов, Иванова 1997, Иванов 2000). У мэтах верыфікацыі дадзеных палажэнняў было праведзена таксама параўнанне 200 выбраных польскіх парэмій і каля 1700 беларускіх (гл. Іваноў 2000а і 2000б, Іваноў 2001).

Аб'ектам параўнання могуць быць афарыстычныя парэміі ўсіх тыпаў, акрамя тых афарызмаў, якія не супадаюць як па сваёй семантыцы, так і па сваёй лексічна-граматычнай структуры. Аднак толькі адзінкі, якія цалкам альбо часткова супадаюць па сваёй семантыцы незалежна ад супадзення або несупадзення іх лексічна-граматычных структур, трэба разглядаць як эквівалентныя, г.зн. здольныя функцыянаваць у адных і тых жа кантэкстах, і таму з'яўляцца прадметам канфрантацыйнага (або кантрастыўнага) аналізу парэміялагічных сістэм дзвюх моў незалежна ад іх генетычнай блізкасці. Магчымыя ж міжмоўныя супадзенні ў лексічна-граматычным складзе афарыстычных парэмій, якія не супадаюць па

сваёй семантыцы, могуць быць толькі аб'ектам кампаратывістыкі, таму што дэтэрмінаваныя толькі альбо агульным паходжаннем дзвюх дадзеных моў, альбо наступствамі адпаведных іншамоўных запазычанняў.

Найбольшую знянасць пры супастаўляльным апісанні афарыстычных парэмій маюць наступныя тыпы міжмоўных адпаведнікаў: (1) што супадаюць цалкам як паводле зместу, так і па лексічна-граматычнай структуры; (2) што супадаюць цалкам паводле зместу і толькі часткова па лексічна-граматычнай структуры; (3) што супадаюць цалкам паводле зместу і не супадаюць па лексічна-граматычнай структуры; (4) што супадаюць толькі часткова паводле зместу і не супадаюць па лексічна-граматычнай структуры.

Адрозненні ў семантыцы і ў лексічна-граматычнай структуры афарызмаў беларускай і рускай моў неабходна наколькі гэта магчыма вычарпальна дыферэнцыяваць і класіфікаваць асобна пры супастаўленні адзінак „парэміялагічных мінімумаў” і „асноўных парэміялагічных фондаў” абедзвюх моў. Стварэнне канкрэтнага спіса тыпаў міжмоўных падабенстваў і разыходжанняў у структуры і семантыцы афарызмаў беларускай і рускай моў дазволіць дамагчыся максімальнай аб'ектыўнасці і рэпрэзентацыйнасці вызначаных тыпаў міжмоўных падабенстваў і разыходжанняў нават да іх разавых праўленняў, якія ў гэтым выпадку павінны мець тыпалагічны характар.

Веданне разыходжанняў у структуры і семантыцы афарыстычнай парэміялогіі ў беларускай і рускай мовах паспрыяе пераадоўванню моўнай інтэрферэнцыі (у тым ліку і ў працэсе вывучэння і выкладання беларускай і рускай моў ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму на Беларусі), паслужыць лінгвістычным абгрунтаваннем пры стварэнні перакладных вучэбных парэміялагічных слоўнікаў і пры перакладзе тэкстаў, дазволіць больш яскрава прадэманстраваць нацыянальна-культурную спецыфіку кожнай з моў.

ЛІТАРАТУРА

Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы [1957] 1992 / Склаў Ф. [М.] Янкоўскі. 3-е выд., дапрац. і дап. Мінск.

Іванов Е. Е., 2001, К определению понятия „основной паремиологический фонд” и его соотношение с „паремиологическим минимумом” языка // Русистика и белору-систика на рубеже веков: (Вклад белорусских лингвистов, уроженцев Могилевщины, в науку): Тез. докл. Международ. науч. чтений в рамках Международ. науч. конф. „Проблемы истории и культуры Верхнего Поднепровья” (25–26 октября 2001 г.) / Под ред. Т. Г. Михальчук; МГУ им. А. А. Кулешова. Могилев, с. 27–30.

Іванов Е. Е., Иванова С. Ф., 1997, Принципы создания русско-белорусского словаря языко-вых афоризмов // Международ. науч. конф. „Теория и практика русистики в мировом контексте”, посвящ. 30-летию МАПРЯЛ: Симпозиум „Пути и средства повышения мотивации обучения русскому языку как иностранному” (28–

- 31 октября 1997 г.): Тез. докл. / [Редкол.: В. М. Шаклеин (отв. ред.) и др.]; МАПРЯЛ, Российский ун-т дружбы народов. Москва.
- Иванов Е.Е. и колл., 2000, Принципы сопоставительного описания паремий в русско-белорусском словаре пословиц и поговорок // *Frazeografia słowiańska: (Teoria i praktyka, tradycje, terażniejszość, przyszłość): Tез. ref. Międzynarod. konf. nauk. (6–8 września 2000 r.) / Pod red. M. Balowskiego i W. Chlebdy, Opole, s. 50–51.*
- Иваноў Я. Я.⁽⁵⁾, 2000, Польшка-беларускія парэміялагічныя паралелі // *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-balto-wschodniosłowiańskich. T. III: Językoznawstwo / Pod red. J. F. Nosowicza. Białystok, s. 33–54.*
- Иваноў Я.Я.⁽⁶⁾, 2000, 100 выбраных польскіх прыказак і іх адпаведнікі ў беларускай мове // *Край = Kraj: Дыялог на сумежжы культур: [Зб. навук. прац] / Рэд. А. Агееў і Я. Іваноў. Магілёў, s. 116–138.*
- Иваноў Я. Я., 2001, Другая цэнтурія выбраных польскіх прыказак і іх беларускія адпаведнікі: (Працяг) // *Край – Kraj: (Polonica – Albaruthenica – Lithuanica). Мінск, № 1–2. s. 186–212.*
- Носовичъ И. И., 1874, Сборникъ белорусскихъ пословицъ / Сборникъ Отделения русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. С.-Петербургъ, Т. XII, № 2. VI, 232, s. 18.
- Пермяков Г. Л., 1971, Паремнологический эксперимент: (Материалы для русского паремнологического минимума): 1500 русских пословиц, поговорок, загадок, примет и других народных изречений, наиболее распространенных в живой разговорной речи. Москва.
- Пермяков Г. Л., 1988, К вопросу о паремнологическом минимуме языка: (На материале русских народных изречений) // *Пермяков Г. Л., Основы структурной паремнологии. Москва, s. 143–169.*
- Federowski M., 1935, *Lud białoruski na Rusi Litewskiej: (Materjały do etnografji słowiańskiej, zgromadzone w latach 1877–1905), T. IV, Warszawa.*
- Rysiński S., 1618, *Proverbiorum polonicorum centuria decem et octo, VIII, Lubcz.*

SUMMARY

The set aphorisms are defined as belonging to structural units in the hierarchy of the language. The „paremiological stock” of the language is described as a specific subsystem of the language with its own units and rules of their functioning. The aphoristic paremiology is defined as object of language typology. The method of comparing aphorisms in cognate languages, based on „paremiological minimum” and „basic paremiological stock” is used in typological research. The national and cultural semantics of cognate languages become an object of analytical comparison.